

Nahumas Lipovskis (1874–1928). Žydų teatras ir kinas

Juozapas Blažiūnas

Vilniaus universitetas, Saulėtekio al. 9, 10222 Vilnius

El. paštas juozapas.blaziunas@kf.vu.lt

Lietuvos literatūros ir meno archyve¹ tarp saugomų XX a. pr. kino ir teatro afišų ženkliai dalį sudaro Nahumo Lipovskio² Žydų liaudies teatro³ plakatai. Informacijos tiek apie patį Lipovskį, tiek ir apie jo veiklą paieška atskleidė jos stygių. Kai kurie rasti faktai leidžia teigti, kad Lipovskis, kaip režisierius ir scenarijaus autorius, buvo susijęs su nebylaus kino filmų kūrimu. Žydų teatro ir kino istoriografinių faktų sugretinimas šiame straipsnyje leidžia tyrinėti ir nebylaus kino tendencijas bei pradžią dabartinės Lietuvos teritorijoje, ir žydų teatro istoriją. Straipsnyje nagrinėjamas XIX a. pabaigos – XX a. I pusės laikotarpis⁴, nes kaip tik tuo metu žydų kultūra išgyveno klestėjimą ir pakilimą.

RAKTAŽODŽIAI: Lipovskis, žydų teatras ir kinas, *jidiš*, Vilnius

Buvusios Rusijos imperijos kultūrų paribio miestų žmonės gyveno ir kūrė daugiasluoksnio bei daugiakultūrio darinio terpėje⁵. Atsiveriant pasaulio kultūrų naujoms tendencijoms, šių teritorijų gyventojai, kai ką perėmę iš savo praeities kultūrinių klodų ir pritaikę šiuolaikiniams poreikiams, sukūrė daug įdomių kultūros kūrinių. Tačiau jų laiku neįvertinus ar jiems neišlikus, apie tai yra labai mažai informacijos.

XIX a. pab. ir XX a. pr. glaudaus įvairių kultūrų sambūvio susiformavimo erdvė Vilniuje, kaip ir kai kuriuose kituose Rusijos imperijos vakarinės dalies miestuose, projektavo ne vien tam laikotarpiui būdingą menininko tautinę savimonę, bet ir jo kūrybinės brandos kelią⁶.

Žydų teatro vadovo ir kino kūrėjo Lipovskio gyvenimas bei kūryba yra to laikotarpio kultūrinio gyvenimo atspindys ir iliustratyvus istorinis pavyzdys, kuriuo remiantis galima aprašyti daugelio XIX a. pab. – XX a. pr. žydų kultūrinio Apšvietos sąjūdžio⁷ atstovų veiklą.

1 Renginių dokumentų kolekcija. *LLMA*. F. 702. Ap. 1.

2 Nakhum Lipowski (1874–1928).

3 Vok. k. *L. Jüdischea Volks-Theater von N. Lipowski*, lenk. k. *Teatr Ludowy żał. N. Lipowski, Wileński teatr żydowski* (b. Teatr Ludowy) *Zal. N. Lipowski*.

4 Kino filmų kūrimo laikotarpis tyrinėjamas tik iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios.

5 Bakutyte 2010: 113.

6 Ten pat.

7 Dar vadinamas Haskalos (hebr. *apšvieta*) Sąjūdis prasidėjo XVIII a. pabaigoje Vokietijoje, o XIX a. apėmė Vidurio ir Rytų Europą.

Lipovskis ir žydų teatras

Lipovskis gimė 1874 m. Nesvyžiuje⁸, buvusios Rusijos imperijos Minsko gubernijoje, žydų ortodoksų šeimoje. Devynerių metų neteko tėvų, ir, kaip daugelis to laikotarpio žydų tautybės jaunuolių, nežinia kieno ir kodėl išlaikomas maždaug 12 metų amžiaus atsidūrė Vilniuje, kuriame mokėsi Talmudo ir Toros vienoje iš Vilniaus *ješivų*⁹, o vėliau ir įvairių privalomų pasaulietinių dalykų¹⁰. Vilniuje tuo metu gyveno daugiausia žydų Rusijos imperijoje¹¹, čia buvo žydų religinio mokymo „sostinė“ ir viena pirmųjų žydų Apšvietos sąjūdžio atstovų susitelkimo vietų. Būtent čia buvo įkurtos naujo tipo mokyklos, kuriose, be tradicinės religinės literatūros, buvo dėstomi bendrojo lavinimo dalykai, o klasikiniai žydų tekstai neretai buvo pateikiami iš akademinėse pozicijose¹². Viskas šiose pasaulietinėse vadinamosiose *berniukų ir mergaičių liaudies mokyklose* buvo dėstoma kasdieniniame gyvenime vartojama *jidiš*¹³ kalba¹⁴. Dėl jos vartojimo ne veltui nuo XIX a. pab. Vilnius buvo vadinamas „Jidiš kalbos Jeruzale“ (*Jerušalaim da Jidiš*)¹⁵. Greičiausiai apie 1890 m. Lipovskis išvyko į Maskvą. Ten mokėsi dar 1883 m. įsteigtoje Muzikos ir dramos mokykloje¹⁶, kuri turėjo konservatorijos statusą¹⁷; jai tuo metu vadovavo pianistas Piotras Šostakovskis¹⁸. Tuo metu Rusijos imperijoje žydams buvo ribojama gyvenamosios vietos pasirinkimo galimybė, taip pat draudžiamos kai kurios profesinės veiklos rūšys. Šiuos draudimus galėjo apeiti tik asmenys su aukštuoju mokslu¹⁹.

Vėliau Lipovskis dirbo Maskvos Mažajame teatre²⁰, o nuo 1891 m. pradėjo vaidinti neįvardytame žydų teatre. Tačiau tikroji teatrinė karjera prasidėjo 1892 m. Abraha- mo Isaaco Kaminskio²¹ žydų teatro trupėje. Nors jis puikiai vaidino ir buvo labai vertinamas aktorius, tačiau, išryškėjęs jo kaip puikaus vadybininko ir organizatoriaus savybėms, nuo 1893 m. Kaminskis jam patikėjo visus teatro trupės organizacinius ir

8 Dab. Baltarusijos Respublikos teritorija.

9 Žydų religinė mokykla.

10 Lives in the Yiddish Theatre, Nakhum Lipovski. Prieiga per internetą: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/L/lipovski-nakhum.htm> [žiūrėta 2018 04 14].

11 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, daugiausia žydų (61847) gyveno Vilniuje, ir tai sudarė 43–47 % visų miesto gyventojų, o 1914 m. Vilniuje gyveno apie 98 tūkst. žydų (Vaitiekūnas 2003: 29).

12 Lempertienė 2012: 63.

13 Jidiš (ייִדיש) kalba susidarė vokiečių aukštaičių tarmės pagrindu su hebrajų, aramėjų, romanų ir slavų kalbų elementais.

14 Bieliauskienė 2012: 58.

15 Bieliauskienė 2012: 56.

16 Музыкально-драматическое училище при Московском филармоническом обществе.

17 Комиссарова 2015: 62.

18 Пётр Адамович Шостаковский (1851–1917).

19 Melnikas 2006: 93–94.

20 Lives in the Yiddish Theatre, Nakhum Lipovski. Prieiga per internetą: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/L/lipovski-nakhum.htm> [žiūrėta 2018 04 14].

21 Lenk. k. Abraham Izaak Kamiński (1867–1918). Dar literatūroje randamas kaip Avrom Yitskhok Kaminski.

administracinius reikalus. Po trumpos karo tarnybos Lipovskis 1894 m. organizavo Konstantino Aliabjevo-Nezlobino Maskvos teatro trupės gastroles Vilniuje, kurios buvo labai gerai sutiktos publikos. Dėl tokio didelio populiarumo teatras liko Vilniuje iki 1900 metų²². Nuo 1900 m. Lipovskis organizavo Kaminskio ir Rudolfo Zaslavskio²³ žydų teatrų gastroles po Rusijos imperiją²⁴.

To meto Rusijos spaudoje apie žydų teatrų gastroles nebuvo rašoma visai arba tik trumpai ir pašaipiai. Štai kaip žydų teatro gastroles Peterburge 1881 m. aprašo laikraštis „Teatro kurjeris“ liepos 25 d. numeryje: „Pagaliau totoriams pasisėkė: pas mus atvažiavo žydai, o liepos 23 d. buvo parodytas pirmasis vaidinimas. Teatras buvo ... visiškai tuščias. Ir tik dvidešimt–trisdešimt „česnako gerbėjų“, įsitaisę salės pakraščiuose, laukė žydų operetės pradžios... O ir pačią operetę tarp sulaužytų dekoracijų atliko bebalsė aktorių trupė, apsirengusi apiplyšusiais drabužiais... Ir kur ateityje gali nuvesti toks akiplėšiškumas – nežinoma.“²⁵

1883 m. Rusijos imperijoje buvo uždrausti spektakliai *jidiš* kalba. Apie tai rašė Maskvos laikraštis „Pranešimai ir skelbimai“²⁶: „Vadovaujantis Vidaus reikalų ministro generolo leitenanto Orževskio potvarkiu, griežtai draudžiama nuo šiol teatro vaidinimuose vartoti žydų kalbą.“²⁷

Jau kitą dieną po draudimo vartoti *jidiš* kalbą apie trys šimtai žmonių iš tuo metu oficialiai veikusių šešių po Rusijos imperiją keliaujančių žydų teatro trupių liko be pragyvenimo šaltinio²⁸. Dėl tokių suvaržymų daugelis žydų teatrų, tarp jų ir garsusis Abrahamo Goldfadeno²⁹ teatras, iš Rusijos imperijos persikėlė į Varšuvą³⁰, kur XX a. pradžioje gyveno apie 400 000 žydų, iš kurių apie 80 proc. kalbėjo *jidiš* kalba³¹. Tuo metu pagal 1868 m. potvarkį į Lenkiją iš Rusijos imperijos keliaujantiems žydams nereikėjo jokio specialaus leidimo³². Bandant apeiti žydų teatrams taikomus apribojimus, teatrai pavadinami „vokiškais“³³, o kartais ir „žydų-rusų-vokiečių“. Aktoriai taip įsigudrino kalbėti perdaryta *jidiš* kalba, kad ji skambėjo kaip vokiečių. Šiek tiek vėliau į Rusijos imperiją sugrįždamos „vokiško“ teatro trupės tokia laužyta „vokiečių“ kalba vaidino operetes, komedijas ir melodramas³⁴.

22 Филаткина 2000: 368.

23 Lenk. k. Rudolf Zaslowski (1886–1937, gimęs kaip Rojben Leib Zaslowski) – žydų teatro direktorius ir aktorius.

24 Lives in the Yiddish Theatre, Nakhum Lipovski. Prieiga per internetą: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/L/lipovski-nakhum.htm> [žiūrėta 2018 04 14].

25 *Театральный курьер*. Петербургский листок. 1881. 25 liepa.

26 *Афиши и Объявления*. Москва, 1883.

27 Бондаренко 2014: 17.

28 Фишзон 1913: 59–60.

29 Rum. k. Avrum Goldnfoden, rus. k. Аврум Гольденфоден (1840–1908).

30 Бондаренко 2014: 11.

31 Hendrykowski 1996: 306.

32 Skwara 2007: 27.

33 Бондаренко 2014: 11.

34 Бондаренко 2014: 18.

Gali būti, kad būtent dėl *jidiš* kalbos draudimo ir atsiradusių būsimų „vokiškos“ kilmės teatrų 1904 m. Lipovskis išvažiavo gyventi į Vokietiją, kurioje pradėjo dirbti Dormstato miesto Vokiečių teatro administratoriumi, o vietiniame politechnikume tapo „laisvuuoju klausytoju“³⁵.

Pažįstamų Rusijos valdininkų dėka Lipovskis 1908 m. birželio 20 d. gavo leidimą Vilniuje steigti Žydų liaudies teatrą, kuriame pagrindinė spektakliuose vartojama kalba buvo *jidiš*. Teatras konkuravo su kitais panašiais teatrais atpigindamas bilietus, vaidinimai vykdavo Vilniaus miesto teatre³⁶. Ten vaidindavo ir kitos žydų teatrų trupės, kurių administratorius buvo Lipovskis³⁷. Iki Pirmojo pasaulinio karo Vilniaus miesto teatre buvo rodomos ir privalomos pjesės rusų kalba, o Botanikos sode³⁸ įsikūręs Vasaros teatras veikė tik šiltuoju metų laiku³⁹. Abu teatrai daugiausia buvo užimti žydų tautybės žiūrovų⁴⁰.

XIX a. pab. Rusijos imperijoje vis dar nesant galimybės žydams laisvai rinktis gyvenamąją vietą, reikėjo ieškoti būdų, kaip išgyventi ir kaip įgyvendinti savo siekius. Dažnai žydai keitė savo pavardes į rusiškas arba lenkiškas, kad galėtų padaryti karjerą. Regis, tam neprieštaravo Apšvietos postulatai, toleravę integraciją į kitas kultūras. Teatro pasaulyje tai buvo lengviau įgyvendinama pasitelkiant pseudonimą arba pakeistą pavardę. To meto Rusijos teatruose vaidinusių ar dainavusių žydų su savo tikrąja pavarde beveik nerandame⁴¹.

1905 m. pabaigoje nors ir buvo atšauktas *jidiš* kalbos vartojimo draudimas, vis tiek reikėdavo gauti vietinės valdžios leidimą žydų teatrų gastrolėms⁴². Kadangi leidimai nebuvo išduodami, kai kurie klajojantys teatrai išigudrindavo apeiti galiojančius draudimus per įkurtas labdaringas organizacijas. Kiek yra žinoma, 1905 m. Jakobo Spivakovskio⁴³ žydų teatro trupė gavo leidimą rodyti spektaklius visoje Rusijos imperijoje prisidengdama „Mėlynojo kryžiaus“ labdaringos organizacijos vardu⁴⁴. Daugelis teatrų trupių narių išigudrindavo gauti ir vokiškus pasus. Apie tai 1905 m. rašė Sankt Peterburgo laikraštis „Teatras ir menas“: „Pradėti rodyti žydų-vokiečių teatro spektakliai. „Žydų“ jie vadinasi todėl, kad rodomos pjesės apie žydų „buitį“, o „vokiečių“ dėl to, kad viskas vaidinama „vokiečių“ kalba. Ir tik tokiomis sąlygomis cenzūra jiems leisdavo atlikti žydų teatrų pjeses. Žargonas, kuriuo kalba Rusijos žydai, yra „nežinomos kilmės“, ir tik su vokiškais pasais leidžiama į sceną.“⁴⁵

35 Lives in the Yiddish Theatre, Nakhum Lipovski. Prieiga per internetą: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/L/lipovski-nakhum.htm> [žiūrėta 2018 04 21].

36 Dab. Vilniaus rotušė.

37 Lives in the Yiddish Theatre, Nakhum Lipovski. Prieiga per internetą: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/L/lipovski-nakhum.htm> [žiūrėta 2018 04 23].

38 Dab. Bernardinų sodas.

39 Nuo gegužės 1 iki spalio 1 d.

40 Korwin-Milewski 2013: 4–5.

41 Bakutyte 2010: 114.

42 Бондаренко 2014: 19.

43 Tikroji pavardė Spivak. Dar randamas literatūroje kaip Jacob Spivakofsky.

44 Хроника. *Театральная Россия*. 1905. № 18: 320.

45 Театр Неметти. *Театр и искусство*. 1905. № 11: 168.

Požiūris pasikeitė, kai 1908 m. į Sankt Peterburgą gastrolių (jas organizavo Lipovskis) atvyko Kaminskio teatro trupė ir atsivežė spektaklius pagal dramaturgo Jacobo Gordino⁴⁶ pjeses, kurias į Rusiją iš Amerikos 1907 m. atvežė Juliusas Adleris⁴⁷. 1893 m. Varšuvoje įkurtas Kaminskio teatras, kaip daugelis draudimų laikotarpio žydų teatrų, su „vokiečių“ kalba atliekamais spektakliais keliavo po visą buvusią Rusijos imperiją, ypač daug vaidino Lenkijoje, Lietuvoje, Ukrainoje ir pietinėje Rusijos dalyje. Kaminskio teatras pirmasis po penkiolikos metų draudimų atvyko ir sėkmingai vaidino Odesoje⁴⁸. Gastrolės Sankt Peterburge 1908 m. iškėlė „literatūrinį“ žydų teatrą į aukštumas ir susirinkusi publika dar ilgai negalėjo nurimti po regėto nuostabaus vaidinimo. Visi teatro kritikai kaip susitarę rašė, kad „Kaminskio teatro trupė turi tikrą sceninį talentą, kuris, atrodo, yra aukštesnis už visą repertuarą“⁴⁹.

Kaminskio teatras pirmasis Sankt Peterburge, nepaisydamas draudimų, pradėjo vaidinti ne „vokiečių“, o *jidiš* kalba. Tai sukėlė daug nesklandumų gastrolių pradžioje, nes valdininkai sunkiai išdavė leidimą, o vėliau mėgino sutrukdyti vienam iš pirmųjų spektaklių pakankamai drastiškais metodais – neleido pakelti scenos uždangos⁵⁰. Tačiau uždanga pakilo ir perpildytoje salėje žiūrovai audringai pasitiko ant scenos susirinkusius aktorius bei „pašalinius asmenis“⁵¹.

Nepaisant didelio populiarumo, suveikė įstatyminiai Rusijos imperijos mechanizmai ir Kaminskio planuotos gastrolės Rusijoje 1911 m., aplankant Maskvą, neįvyko. Visiems žydų teatrams buvo griežtai uždrausta atvykti į Maskvą, o kituose Rusijos imperijos miestuose buvo patarta visiems valdininkams griežtai laikytis nurodymų⁵².

Įvardijamose kaip „pusiau profesionaliose“ žydų teatro trupėse dažnai pasirodydavo iš garsiausių Londono ar Niujorko žydų teatrų atvykę artistai, vaidinę daugiausia dramos spektakliuose. To laikotarpio žydų teatro padėtį apibūdino Vilniuje viešėjęs dramaturgas Schalomas Asha: „Iki šiol žydų teatras buvo žydų masių kūdikis. Teatras todėl ir taikėsi prie šių masių. Inteligentija buvo nuošaly, nes teatras neatliepė jos poreikių. Taip kaip masės keičiasi, taip ir teatras pamažu keičia savo formas ir tai turi didelę ateitį.“⁵³

Žydų teatras tikrai profesionalėjo – 1913 m. Lodzės miesto teatre (Lenkija) Lipovskis kartu su Adleriu ir Zaslavskiu pirmą kartą Vidurio ir Rytų Europoje pastatė

46 Lenk. k. Jakub Gordin, rus. k. Яков Михайлович Гордин (1853–1909).

47 Бондаренко 2014: 34.

48 Биневиц, Е. М. Еврейский Петербург: Каминские Авраам и Эстер. Prieiga per internetą: <http://www.sem40.ru/famous2/e672.shtml> [žiūrėta 2018 04 02].

49 Еврейский театр. 1908. 17 апр.: 5.

50 Гастроли еврейского театра. *Обзорение театров*. 1908. 17 апр.: 4.

51 Еврейский литературный театр. Заклание. *Речь*. 1903. 17 апр.: 5.

52 Pranešimas apie Kaminskių teatro trupės gastrolių draudimą (Театр и музыка. *Северо-Западный голос*. Вильно. 1911. 25 июл.: 4).

53 Bakutytė 2010: 118.

į *jidiš* kalbą išverstą pasaulinės klasikos literatūros kūrinį – Williama Shakespeare'o „Hamletą“. Pagrindinį vaidmenį atliko Zaslavskis. Tai sukėlė labai didelį žiūrovų bei kritikų susidomėjimą, o Lipovskis ir vėl pasireiškė kaip puikus vadybininkas⁵⁴.

Apšvietos sąjūdžio įtakoje labai svarbus tampa žydų bendruomenės lavinimas bei švietimas. Be labdaringų koncertų ir kitokių renginių, finansiškai paremiančių žydų mokslą ir kultūrą, tuo metu į *jidiš* verčiami ne tik Vakarų Europos literatūros klasikos kūriniai, bet ir žydų liaudies dainos iš hebrajų kalbos⁵⁵.

Lipovskis ir kinas

Griežtų *jidiš* kalbos vartojimo teatro vaidinimuose draudimų, kalbos transformacijos ir antisemitizmo laikotarpiu Rusijos imperijos europinę dalį pasiekia kinas. Visi už „įstatymų ribų“ atsidūrę aktoriai, režisieriai, muzikantai ir teatrų vadovai šioje naujovėje išvelgė galimybes. Taip prasidėjo nebylaus žydų kino laikotarpis, kurio centru Rusijos imperijoje tapo Varšuva, o Vilnius buvo vienas iš miestų, kuriame ir buvo filmuojama, ir vyko pirmosios sukurtų kino filmų premjeros. Būtent kinas leidžia apeiti *jidiš* kalbos draudimus, aktoriai ir vėl gali vaidinti, o teatrų vadovai režisuoti pjeses, pritaikydami jas kino filmams⁵⁶. Egzistuojančių žydų teatrų vaidinamų spektaklių siužetai buvo pagrindinės kino filmų temos, o teatro aktoriai tiesiog savaime tapo kino aktoriais. Kadangi daugelis sukurtų filmų buvo apie žydų gyvenimą, tai tik žydų aktoriai galėjo visiškai atskleisti nacionalinį vidinį tautos charakterį⁵⁷.

„XIX a. stebuklui“⁵⁸ buvo prognozuojama ateitis, kurioje „bus galima stebėti tuščioje salėje ant balto audinio rodomus garsiausius teatro vaidinimus (operas ir dramas) be gyvai atliekančių vaidmenis garsiausių pasaulio aktorių bei girdėti jų balsus be suferio žodžių, matyti madingiausių drabužius ir įvairiausių gyvenimo buitį bei klausytis ypač gerai grojančio orkestro“⁵⁹. Tokios kino ateities vizijos buvo didžiausia konkurencija teatrams. Dėl to teatrų aktoriai, bandydami prisitaikyti prie besikeičiančių tendencijų⁶⁰, pradėjo filmuotis kine, o stacionarūs teatrai buvo pritaikomi kino filmų demonstravimui. Patys kino filmai labai greitai iš „kinematografinės atrakcijos“ tapo laisvalaikio praleidimo priemone – „kino menu“⁶¹.

Ir ne tik *jidiš* kalbos draudimas lėmė žydų filmų pagausėjimą. Pagrindinė priežastis buvo ta, kad per labai trumpą laikotarpį kinas visiškai nukonkuravo teatrą.

54 Dąbrowska 2016: 113.

55 Bakutyte 2010: 117.

56 Gierszewska 1993: 148.

57 Бернатоните 2015: 82.

58 Cud XIX wieku. *Dźwignia*. 1896. Nr. 17.

59 Kronika. *Dziennik Polski*. 1897. Nr. 217.

60 Gierszewska 1993: 148.

61 Kinematograf atrakcji. *Historia kina*. T. I: *Kino nieme*. Red. naukowa: T. Lubelski, I. Sowińska, R. Syska. Kraków, 2010: 79.

Buvo mėginama net stabdyti kino teatrų plėtrą. 1912 m. apie tai rašė Lenkijos Krokuvos miesto burmistras, „pranešdamas, kad įteikia Caro paskirtam valdininkui prašymą sustabdyti kino filmų demonstravimo aparatų įsigijimo leidimų išdavimą Krokuvoje. Šis prašymas yra svarbus ir ginantis Krokuvos miesto interesus, nes kinematografų plėtra grasina sužlugdyti visus miesto teatrus.“⁶² Jam antrino garsus Krokuvos teatro kritikas Vilhelmas Feldmanas: „kinas sutraukia minias, atitraukdamas nuo teatro <...>. Teatrai būna tušti, o kinematografai perpildyti. Asmenys iš „inteligentijos“, kurie niekada nėra buvę teatre, reguliariai vaikšto į kiekvieną naują kino filmą. Padoraus ir vertingo kino filmo mes dar neturime. Todėl tai gresia visos kultūros sužlugdymu.“⁶³

Būtent Varšuvoje 1903 m. atsirado pirmieji stacionarūs kino teatrai. Iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios jų buvo apie 25–30. Nepaisant karo padėties ir vokiečių valdžios suvaržymų, 1918 m. Varšuvoje jau buvo apie 40 kino teatrų⁶⁴.

Panaši kino teatrų skaičiaus augimo situacija buvo ir Krokuvoje, ir Lvove; čia 1912 m. šalia jau veikiančių šešių kino teatrų atsiradė dar „Sztuka“, „Rialto“, „Kinoteatr Artystyczny“, „Marysieńka“, „Elite“, „Kopernik“ ir „Korso“⁶⁵. Kino teatrų padaugėjo ir Vilniuje: „Teatr Familijny“ ir „Oaza“ priklausė Richardui Sztremieriui, „Bronisława“, „Miniatura“ (nuo 1911 m. lapkričio mėn.)⁶⁶, „Eden“, du „Kinoteatr Artystyczny“ – miesto salėje (dab. Vilniaus rotušė) ir kavinėje „Žaliasis Štralis“, „Komfort“, iš teatro paverstas kino teatru „Répōs“, taip pat Botanikos sode veikiantis vasaros teatras „Variété“⁶⁷.

Tačiau šis „jaunas verslas“ iš karto sulaukė ir valdžios dėmesio – dėl savo neapibrėžties kino teatrai buvo apmokestinti įvairiomis sumomis priklausomai nuo miesto valdžios požiūrio, pavyzdžiui, Varšuvoje kino teatrai mokėdavo 100 proc. didesnę mokesčių nei įprasti teatrai⁶⁸.

Kino teatrų savininkai, negalėdami patenkinti žiūrovų poreikių matyti vis naujus „premjerinius“ filmus, buvo priversti ieškoti galimybių kurti vietinę produkciją – nuo 1911 m. vidurio iki 1912 m. vien tik Varšuvoje pradėjo veikti 8 filmų gamybos ir nuomos biurai: „Siła“, „Globus“⁶⁹, „Sfinks“, „Ostrorog“, „Roll“, „S. Mintus“⁷⁰, „Kinefilm“⁷¹ ir „Polonia“⁷², kurie užsiėmė „lenkų-žydų“ filmų gamyba ir platinimu

62 Gierszewska 1993: 148

63 Urbańczyk 1986: 111–112.

64 Świdziński 2012: 18.

65 Włodek, R. Na początku było... „Kino“. *Kino*. 2003. Nr. 11.

66 Cybusz 2012–2016: 8.

67 Romanowski, A.; Włodek, R. Film nad Wilią i Niemnem (do I wojny światowej). *Kino*. 2001. Nr. 6.

68 Gierszewska 1993: 154–155.

69 Maskvos filialas Varšuvoje.

70 Rygos filialas Varšuvoje.

71 Jewsiewicki 1966: 40.

72 Jewsiewicki 1952: 51.

Rusijos imperijoje. Tačiau tam vis dar reikėdavo gauti caro valdžios leidimus⁷³, kurie įpareigodavo žydų filmus rodyti tik savaitgaliais ir švenčių dienoms⁷⁴.

Kino teatrų savininkai finansuodavo įvairius dokumentinius filmus, kuriuose užfiksuoti reikšmingi vietiniai įvykiai⁷⁵ ar tiesiog gražūs apylinkių vaizdai⁷⁶. Per labai trumpą laikotarpį buvo sukurta ir daug vaidybinių kino filmų, kuriuose vaidino žydų teatrų aktoriai. Kas buvo pagrindiniai finansuotojai, galima tik spėti atsižvelgiant į tai, kuriame kino teatre įvyko premjera⁷⁷.

Pirmuosiuose žydų vaidybiniuose filmuose nebuvo išskiriamas nei režisierius, nei scenarijaus autorius, o tuo labiau kino operatorius, nes pagrindinis dėmesys buvo kreipiamas į atpažįstamą „žvaigždės“ garsumą, literatūrinio kūrinio žinomumą ar istorinį / religinį įvykį, atpažįstamą žydų teatrų vaidinimą. Ir šioje nebylaus kino kūrimo istorijoje, kur vietinės gamybos filmai atsirasdavo labai greitai ir taip pat greitai nueidavo į užmarštį, netikėtai atsiranda Lipovskis. Ar dėl savo pažiūrų, ar dėl puikių vadybinių gabumų, ar dėl įvairių literatūros kūrinių adaptavimo teatrui Lipovskis dalyvauja kuriant kino filmus – ir kaip scenarijaus autorius, ir kaip režisierius, ir kaip administratorius.

1912 m. pradėtas kurti kino filmas „Chasye di Jesome“⁷⁸. Pagal dabartinę kino terminiją, šio filmo „prodiuseris“ buvo Mordka Towbinas iš Varšuvos, vėliau – Sztremeris iš Vilniaus. Tai buvo Varšuvos kino gamybos biuro⁷⁹ „Siła“, o atsiradus finansiniams nesklaidumams – Sztremerio kino teatro „Teatr Familijny“ produktas. Pagrindiniai platintojai buvo Samuelio Ginzburgo ir Paweło Goldmano kino filmų biuras „Kinefilm“.

Dramą „Chasye di Jesome“ literatas Gordinas parašė dar 1903 m., ir šis kūrinys iš karto tapo populiarius teatro scenoje. Didžiausios sėkmės drama sulaukė 1905 m., kai ją Varšuvoje pastatė Kamiński teatro trupė, o pagrindinį vaidmenį atliko teatro direktoriaus ir pagrindinio režisieriaus žmona Estera Rachele Kaminska⁸⁰. Būtent šis vaidmuo aktorę Esterą Kaminską teatro pasaulyje iškėlė į „žvaigždžių“ gretas, o drama „Chasye di Jesome“ nuolat buvo repertuare. Todėl labai keista, kad šio pagrindinio vaidmens ji neatliko 1912 m. dramos kino ekranizacijoje.

Kodėl taip atsitiko? Su šiuo filmu yra daug painiavos, kaip ir su kitu 1912 m. sukurtu filmu „Bóg Zemsty“. Įvairūs dabarties šaltiniai pateikia skirtingą informaciją, kas buvo filmo režisierius ir kada įvyko premjera. Abiejų filmų atvejais gali būti, kad

73 Jewsiewicki 1952: 44–45.

74 Jewsiewicki 1952: 37.

75 Cybusz 2016: 6, 11, 13–14.

76 Cybusz 2016: 8.

77 Cybusz 2012–2016: 6, 8; Cybusz 2016: 5–6, 8, 10; Cybusz 2015–2016: 7, 10, 14, 20.

78 Naślaitė Kasia, lenk. k. Chasia Sierotka arba Sierota Chasia.

79 Warszawski Kantor Kinematograficzny.

80 Prieiga per internetą: http://adante.nazwa.pl/zbroiowisko/strony.php?x_strona=1&cid_art=1424 [žiūrėta 2018 04 21].

buvo padaryti du variantai. Tam turėjo įtakos sunki finansinė filmo gamybos biuro „Siła“ situacija:

1. 1912 m. kovo mėn. viduryje kino gamybos biuro „Siła“ ir kino teatro „Illuzjon“ savininkas Towbinas buvo nubaustas arba 30 rublių bauda, arba šešių dienų areštu už įvykdytą apgavystę parduodant bilietus⁸¹. Greičiausiai tai buvo vienas iš labiausiai paplitusių apgavystės būdų, kai už dviejų bilietų kainą tik su vienu išduodamu biuletu į kino seansą patekdavo du žiūrovai⁸².

2. 1912 m. liepos mėn. 22 d. dienraštyje *Goniec wieczorny* buvo išspausdinta trumpa žinutė, kad, paskelbus bankrotą, uždaromas Varšuvos kino teatras „Illuzjon“, kurio savininkas buvo Towbinas. Taip pat pranešama, kad ponas Towbinas turėjo ir kino filmų nuomos kontorą „Pathe“, tačiau jam išvykus į Maskvą darbo reikalais, atvykęs miesto teisėjas užantspauduodamas uždėjo areštą visam nekilnojamajam ir kilnojamajam turtui, taip pat naujausiems pradėtiems filmuoti įvairiems kino filmams, kuriuose vaidino Varšuvos žydų teatrų aktoriai⁸³.

Filmų gamyba buvo sustabdyta, o kreditoriai skubėjo atgauti tai, ką galėjo. Didžiausi kreditoriai buvo filmų platinimo biuras „Kinefilm“⁸⁴.

Neaiškumo dėl filmo režisieriaus yra ir dabartiniais laikais. Pavyzdžiui, didžiausioje žydų filmų duomenų bazėje www.yiddishcinema.net nurodoma, kad „Chasye di Jesome“ 1912 m. režisavo Lipovskis⁸⁵, o lenkiškoje⁸⁶ ir vokiškoje⁸⁷ „Vikipedijoje“, taip pat pasauliniame kino filmų informaciniame portale IMDB⁸⁸ rašoma, kad režisierius buvo Andrzejus Marekas. Teigiama, kad filme pagrindinius vaidmenis atliko... Abrahamo Alterio Fiszsono žydų teatro iš Vilniaus aktoriai.

Nėra žinoma, kodėl taip skirtingai ir prieštaringai pateikiama informacija. Galima daryti prielaidą, kad pradėjus Varšuvoje kurti filmą, kurio pirmasis režisierius buvo su „Siła“ biuru dirbęs Marekas, ir paskelbus „Siła“ bankrotą, pagrindiniai kreditoriai Ginzburgas ir Goldmanas, turėję labai stiprius darbinius ryšius su Sztremeriu iš Vilniaus, finansiškai šiam parėmus, filmą pabaigė. Tuo metu Vilniuje Sztremerio „Teatr Familijny“ dažnai vaidindavo Fiszsono žydų teatro trupė, kurios aktoriumi, režisieriumi ir administratoriumi buvo Lipovskis. Jis ir pabaigė šį filmą. Pagal vieną iš versijų, filmas buvo pabaigtas filmuoti Vilniuje, o finalinė scena – Odesoje⁸⁹. Nėra

81 Cybusz 2012–2016: 10.

82 *LLMA*. F. 91. Ap. 1. B. 10. L. 4.

83 Bankructwo przedsiębiorstwa kinematograficznego. *Goniec wieczorny*. 22 lipca 1912 r. No. 332: 4.

84 Tačiau jau 1914 m. Mordkos Towbino kino gamybos ir platinimo biuras „Siła“ tikrai buvo išsprendęs visas finansines problemas ir atnaujinęs veiklą, nes 1914 m. vasario mėn. 15 d. laikraštyje *Kino – Teatr i Sport* (Nr. 1, p. 8) per visą puslapį buvo išspausdinta „Siła“ reklama (Cybusz 2015–2016: 16).

85 Prieiga per internetą: <http://yiddishcinema.net/yiddish-films-silent-2/> [žiūrėta 2018 04 08].

86 Prieiga per internetą: https://pl.wikipedia.org/wiki/Sierota_Chasia [žiūrėta 2018 04 08].

87 Prieiga per internetą: https://de.wikipedia.org/wiki/Chasie_di_jesojme [žiūrėta 2018 04 08].

88 Prieiga per internetą: http://www.imdb.com/title/tt1111356/?ref_=rvi_tt [žiūrėta 2018 04 08].

89 Prieiga per internetą: http://adante.nazwa.pl/zbroiowisko/strony.php?x_strona=1&id_art=1424 [žiūrėta 2018 04 21].

žinoma, kiek buvo pasistūmėję filmavimo darbai „Siła“ bankroto metu, bet pagrindinį vaidmenį tikrai atliko Lipovskio žmona Esthera⁹⁰.

Sutvarkius visus finansinius reikalus, 1912 m. liepos mėn. Varšuvos kino teatre „Illuzjon“ ir Vilniaus Sztremerio kino teatre „Teatr Familijny“ įvyko kino filmo „Chasye di Jesome“ (trukmė 55 min.) premjera⁹¹.

Painiavos yra ir dėl kino filmo „Der Umbakanter“⁹²: pasaulinis kino filmų informacinis portalas IMDB pateikia, kad tai yra 1913 m. pagal dramaturgo Gordino literatūros kūrinį pastatytas kino filmas, kurio režisierius buvo Lipovskis, pagrindinius vaidmenis atliko Zina Goldsztejn, Regina Kaminska, Gershonas Weissmanas, Wiera Zaslawska, Jakubas Libertas ir kt. Kaip pagrindinis finansuotojas nurodomas kino nuomos ir gamybos biuras „Kosmofilm“⁹³. Žydų kino filmų duomenų bazė www.yiddishcinema.net taip pat nurodo, kad Lipovskis buvo režisierius⁹⁴, o lenkų kino filmų duomenų bazėje <http://www.filmweb.pl>⁹⁵ ir lenkiškoje „Vikipedijos“⁹⁶ versijoje jau pateikiama informacija, kad režisierius buvo H. Fiszeris.

Neaišku ir dėl 1913 m. pasirodžiusio kino filmo „Gods sztof“⁹⁷, nes lenkų kino enciklopedija pateikia, kad režisierius buvo Fiszeris⁹⁸, žydų kino filmų duomenų bazė www.yiddishcinema.net režisieriumi nurodo Kaminskį⁹⁹, o vienas iš garsiausių žydų filmų tyrėjų Marekas Haltofas filmo režisieriumi laiko ir Kaminskį, ir Lipovskį¹⁰⁰.

Pirmaisiais žydų kino filmais labai domėjosi ne tik žydų auditorija, nes kinas buvo „XIX a. stebuklas“, ir žmonės, vedami smalsumo, norėjo pamatyti, kaip ir kuo gyvena žydai¹⁰¹. Tačiau Rusijos imperijoje buvęs susidomėjimas žydų teatru ir filmais smarkiai krito dėl antisemitinių nuotaikų ir padidėjusios pogromų tikimybės po vadinamosios „Beilio bylos“: 1911 m. netoli Kijevo buvo rastas nužudytas dvylikametis religinės mokyklos moksleivis Andrejus Juščinskis. Kadangi žaizdų ir kraujo būta nedaug, pasklido gandai, kad tai – žydų ritualinė žmogžudystė, kurią atseit įvykdė Menehemas Mendelis Beilis. Vykstant teismo procesui, įtampa taip išaugo, kad įvairiose Rusijos imperijos vietose žmonės buvo pasiruošę atkeršyti žydams. Ir nors 1913 m. Beilis buvo visiškai išteisintas, tačiau antisemitinės nuotaikos plito,

90 Prieiga per internetą: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/motion-pictures> [žiūrėta 2018 04 21].

91 Cybusz 2016: 5.

92 Lenk. k. „Milosc i smierc“, angl. k. „The Stranger“.

93 „Der Umbakanter“ (1913). Prieiga per internetą: <https://www.imdb.com/title/tt1265179/> [žiūrėta 2018 04 22].

94 Prieiga per internetą: <http://yiddishcinema.net/yiddish-films-silent-2/> [žiūrėta 2018 04 22].

95 Prieiga per internetą: <http://www.filmweb.pl/film/Der+Umbakanter-1913-36458> [žiūrėta 2018 04 22].

96 Prieiga per internetą: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Nieznajomy> [žiūrėta 2018 04 22].

97 „Dievo bausmė“, lenk. k. „Kara Boża“, angl. k. „God's Punishment“.

98 Ford, Hammond 2005: 240.

99 Prieiga per internetą: <http://yiddishcinema.net/yiddish-films-silent-2/>

100 Haltof 2002: 266.

101 Gierszewska 1993: 148.

oficiali valdžia vėl uždraudė *jidiš* kalbos vartojimą, uždarė daugelį žydų teatrų ir kino teatrų, tuo dar labiau pagilindama priešiškus žydams¹⁰².

Daugeliui žydų kino filmų didelę įtaką turėjo tradicinis nacionalinis žydų teatras ir literatūra *jidiš* kalba, taip pat bendruomeniškumas. Ir iš tiesų kinas subūrė talentingus žydų literatus, scenaristus, režisierius, aktorius ir muzikantus. O dar XX a. pradžioje įvairios po Rusijos imperiją klajojančios žydų teatrų trupės, veikiamos vyraujančio antisemitizmo, buvo priverstos apsimesti esančios „vokiškos“ kilmės. Dalis šių trupių buvo garsesnės Europoje nei Rusijos imperijoje. Yra žinoma, kad būtent Lipovskio vadovaujama teatro trupė ne tik kūrė kino filmus, bet ir juos įgarsindavo demonstravimo metu ten, kur būdavo leidžiama *jidiš* kalba, arba grodavo įvairiais instrumentais už ekrano¹⁰³.

Pirmasis pasaulinis karas

Pirmasis pasaulinis karas smarkiai pakoregavo kino filmų demonstravimo reguliarumą¹⁰⁴ ir repertuarą, o aktoriai „žvaigždės“ pajautė kultūrinio gyvenimo neapibrėžtumą. Kaip prisimena aktorė Pola Negri, nuo 1914 m. pavasario „daugelis Europos gyventojų ruošėsi karui, tačiau niekas nežinojo, kada ir kur tai prasidės. Ir Varšuvoje, kaip ir visur kitur, sklاندė įvairūs gandai, tačiau niekas iš mūsų nežinojo, kas bus.“¹⁰⁵

Lipovskio vadovaujamas teatras, Pirmojo pasaulinio karo metu pasitraukęs į Rusijos imperijos gilumą, frontui slenkant į rytus, taip pat išplėtė savo „aptarnaujamą“ teritoriją. Aišku, gastrolės vykdavo tik ten, kur negaliojo žydų apribojimas gyventi miestuose ir kur buvo žydų bendruomenės, nes spektakliai ir toliau buvo rodomi transformuota *jidiš* kalba. Pavyzdžiui, yra žinoma, kad po gastrolių Sibire Lipovskio teatras¹⁰⁶ nuo 1916 m. gegužės mėn. iki 1917 m. kovo mėn. Charkovo (Ukraina) miesto Mažajame teatre rodė įvairiausias populiarias operetes ir miuziklus neįnoringam masiniam žiūrovui, taip pat kartais miesto sode įsikūrusiame „Tivoli“ teatre pagal dramaturgo Gordino pjeses sukurtas šiuolaikines dramas, kurios būdavo skirtos rafinuotesniam skoniui¹⁰⁷.

Lipovskis buvo ir *Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti* komiteto narys, tad keliaudamas su savo teatro trupe rinko lėšas šiai draugijai¹⁰⁸.

102 Бернатоните 2015: 84.

103 Арон Бернштейн. Еврейское кино дореволюционной России. Prieiga per internetą: <https://lechaim.ru/ARHIV/100/kino.htm> [žiūrėta 2018 04 01].

104 Arnold 1990: 421–422.

105 Negri 1976: 70.

106 Полякова 2010: 204.

107 Полякова 2010: 203.

108 Lives in the Yiddish Theatre, Nakhum Lipovski. Prieiga per internetą: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/L/lipovski-nakhum.htm> [žiūrėta 2018 04 21].

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, 1918 m. Lipovskis sugrįžo į Vilnių ir vėl atnaujino Žydų liaudies teatro veiklą. Vaidinimai vykdavo įvairiuose miesto teatruose, o 1920 m. trupė gastroliavo Kaune ir Klaipėdoje¹⁰⁹.

Nuolėš nuo kino industrijos, fenomenalia atmintimi ir sudėtingais logaritminiais skaičiavimais pasižymėjęs Lipovskis 1924 m. keliavo po Europą ir Ameriką, kur net keturiasdešimt dviejuose universitetuose demonstravo savo gebėjimus. Sugrįžęs į Vilnių, nors ir sunkiai sirgdamas širdies ligomis ir ūmiu bronchitu, 1925 m. vėl atgaivino Žydų liaudies teatro veiklą¹¹⁰. Nahumas Lipovskis mirė Vilniuje 1928 m. gruodžio 27 dieną¹¹¹.

Išvados

Žydų teatras, o vėliau ir kinas, atverdamas tautines ištakas, XX a. pradžios modernėjančioje visuomenėje atspindėjo Apšvietos sąjūdžio idėjas – bendruomeninio uždaramo įveikimą ir aktyvų dalyvavimą pasaulietiniame visuomeniniame gyvenime. Būtent tokių idėjų sklaida sustiprėjo Rusijos imperijos vakarinėje dalyje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje.

Žydų kultūrinis gyvenimas, nepaisant ir gyvenamosios vietos pasirinkimo, ir *jidiš* kalbos vartojimo suvaržymų, pasikeitė neatpažįstamai. Literatūra, teatras, kinas ir kita kultūrinė veikla, veikiama Apšvietos sąjūdžio idėjų, kartų kartas besitęsusių tradicinį statišką žydų gyvenimą Rytų Europos šalyse pavertė dinamiška modernėjančia pasaulietine kultūra.

Teatro ir kino scenaristo bei režisieriaus, vertėjo ir puikaus vadybininko Lipovskio gyvenimas bei kūryba yra to laikotarpio kultūrinio gyvenimo atspindys ir iliustratyvus istorinis pavyzdys, kuriuo remiantis aprašyta daugelio XIX a. pabaigos – XX a. pradžios žydų kultūrinio Apšvietos sąjūdžio atstovų veikla.

Gauta 2018 04 28
Priimta 2018 06 03

Literatūra

1. Bakutytė, V. Yosefas Weinsteinas (Josifas Vinogradovas, 1866–1936): Haskalos siekių raiška vilniečio dainininko kūrybinėje biografijoje. *Lietuvos muzikologija*. 2010. 11: 113–120.
2. Balkelis, T. In Search of a Native Realm: The Return of World War One Refugees to Lithuania, 1918–1924. *Homelands: War, Population and Statehood in Eastern Europe and Russia, 1918–1924*. 2004: 74–97.
3. Bankructwo przedsiębiorstwa kinematograficznego. *Goniec wieczorny*. 1912. 332: 4.
4. Bieliauskienė, R. Vilnius – jidiš kalbos Jeruzalė. *Krantai*. 2012. 4(145): 56–61.
5. Błaszczyk, L. T. *Żydzi w kulturze muzycznej ziem polskich w XIX i XX wieku*. Warszawa: Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 2014.

109 Lives in the Yiddish Theatre, Nakhum Lipovski. Prieiga per internetą: <http://www.museumoffamilyhistory.com/yt/lex/L/lipovski-nakhum.htm> [žiūrėta 2018 04 21].

110 Ten pat.

111 Lipovski, theatre director, dies. *Jewish daily bulletin*. 1928 m. gruodžio 28 d. Nr. 1253: 1.

6. Bocheńska, J. *Polska myśl filmowa. Antologia tekstów z lat 1898–1939*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975.
7. Cybusz, J. *Świat zza mgły. Kino polskie w „pierwszym okresie przemysłowym” (1911/1912–1920/1921)*. T. 1. Łódź: Wydawnictwo internetowe e-bookowo, 2012–2016.
8. Cybusz, J. *Świat zza mgły. Kino polskie w „pierwszym okresie przemysłowym” (1911/1912–1920/1921)*. T. 2. Łódź: Wydawnictwo internetowe e-bookowo, 2016.
9. Cybusz, J. *Świat zza mgły. Cień nieśmiertelności (1911/1912–1920/1921)*. T. 3. Łódź: Wydawnictwo internetowe e-bookowo, 2015–2016.
10. Dąbrowska, A. K. *Jewish Theatre in Poland as an Institution of Nationality*. Budapeszt: Trivent Publishing House, 2016.
11. *Dziennik Polski*. 1897: 217.
12. *Dźwignia*. 1896: 17.
13. Ford, Ch.; Hammond, R. *Polish Film – A Twentieth Century History*. Jefferson: McFarland & Company, Inc., 2005.
14. Gierszewska, B. Film i kino w Lwowskiej pracie 1895–1918. *Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej*. 2005. 9: 13–33.
15. Gierszewska, B. Teatr a kino w świetle polskiej prasy filmowej do roku 1939. *Kieleckie Studia Bibliologiczne*. 1993. 1: 145–158.
16. Grigoravičiūtė, A. Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos. *Colloquia*. 2012. 29: 38–62.
17. Haltof, M. *Polish National Cinema*. Oxford: Berghahn Books, 2002.
18. Hendrykowski, Marek and Malgorzata. *Yiddish Cinema in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
19. *Jewish daily bulletin*. 1928: 1253.
20. Jewsiewicki, W. *Materiały do dziejów filmu w Polsce*. T. 2. Warszawa: Państwowy Instytut Sztuki, 1952.
21. Jewsiewicki, W. *Polska kinematografia w okresie filmu niemiego (1895–1929/1930)*. Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966.
22. *Kino nieme. Historia kina*. T. 1. Kraków: Universitas, 2014.
23. Korwin-Milewski, H. Pohuliankos teatro gimimas. *Krantai*. 2013. 3(148): 4–11.
24. Lempertienė, L. Mozė Montefiore Vilniuje. *Krantai*. 2012. 4(145): 62–65.
25. *LLMA*. F. 91. Ap. 1. B. 10. L. 4.
26. Maśnicki, J. *Niemcy kraj. Polskie motywy w europejskim kinie niemy (1896–1930)*. Gdańsk: Słowo, 2006.
27. Melnikas, L. Lietuvos žydų muzikinis paveldas (XIX a. pabaiga – XX a. I pusė). *Lietuvos muzikologija*. 2006. 7: 79–105.
28. Negri, P. *Pamiętnik gwiazdy*. Warszawa: Czytelnik, 1976.
29. Romanowski, A.; Włodek, R. Film nad Wilią i Niemnem (do I wojny światowej). *Kino*. 2001. 6: 50–53.
30. Syska, R. *Słownik filmu*. Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, 2010.
31. Skwara, M. *Pruszkowscy Żydzi. Sześć dekad zamkniętych zagładą*. Pruszków: Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna im. Henryka Sienkiewicza w Pruszkowie, 2007.
32. Stanisław, A. *Dzieje świata. Chronologiczny przegląd ważniejszych wydarzeń*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1990.
33. Świdziński, W. Teatry świetlne, czyli kina lat 20. *Stolica*. 2012. 11(2248): 17–21.
34. Urbańczyk, A. *Kinematograf na scenie. Pierwsze pokazy filmowe w Krakowie X–XII 1896*. Kraków: Krakowski Dom Kultury, 1986.
35. Vaitiekūnas, S. Lietuvos tautinės mažumos: žydai, totoriai, karaimai, čigonai/romai. *Tiltai*. 2003. 4(25): 23–47.
36. Włodek, R. *Na początku było “Le’chajim”*. Szczecin: Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów, 2013.
37. Zilbertsvayg, Z. *Leksikon fun yidisbn teater*. T. 2. New York: Yivo-bleter, 1934.
38. *Афиши и Объявления*. 1883.
39. Беляев, Юр. В еврейском театре. *Новое время*. 1905.

40. Бернатоните, А. Специфика еврейского национального характера в российском и советском кинематографе 1910–1940-х. *Томский журнал лингвистических и антропологических исследований*. 2015. 2(8): 80–90.
41. Бондаренко, Е. А. *Гастроли еврейских театральных трупп в Петербурге в начале XX века*. Санкт-Петербург: Петербургский институт иудаики, 2014.
42. Гастроли еврейского театра. *Обозрение театров*. 1908.
43. Еврейский литературный театр. *Речь*. 1903.
44. Еврейский театр. *Русь*. 1908.
45. Комиссарова, М. В. Основные этапы музыкального образования в истории России. *Вестник Новгородского государственного университета*. 2015 88: 61–63.
46. Полякова, Ю. „Унзер Винкл“ – первый стационарный еврейский театр в Харькове. *Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст.* 2010. 1: 202–210.
47. Полякова, Ю. От национального к общечеловеческому: еврейский театр „Унзер Винкл“ в Харькове. *Наука и просвещение*. 2012. 4: 40–51.
48. Театр и музыка. *Северо-Западный голос*. 1911: 8228.
49. Театр Неметти. *Театр и искусство*. 1905.
50. *Театральный курьер*. Петербургский листок. 1881.
51. Филаткина, Н. А. Морозовы и русский провинциальный театр рубежа XIX–XX вв. *Старообрядчество: история, культура, современность*. 2000: 366–373.
52. Фишзон, А. Записки еврейского антрепренера. *Биб-ка Театра и искусства*. 1913. 9(6): 59–60.
53. Хроника. *Театральная Россия*. 1905: 18.

Juozapas Blažiūnas

Nahum Lipowski (1874–1928). Jewish theatre and film

Summary

A significant part of the 20th century film and theatre posters preserved and stored in the Lithuanian archives of literature and art are related to the Nahum Lipowski Jewish Folk Theatre. The research focuses on the analysis of Lipowski and his works. It indicates that little attention has been devoted to the influence of Lipowski as a director and scriptwriter on silent film industry. The data yielded by this study prove convincing evidence that the beginning of silent film in Lithuania, film making tendencies and the history of Jewish theatre are related. The works of Nahum Lipowski and his biographical facts are a great illustrative example of the cultural life in the late 19th and early 20th century. This study can also clarify some aspects and fill the knowledge gap of the Jewish enlightenment movement followers.

KEYWORDS: Lipowski, Jewish theatre and film, *Yiddish*, Vilnius